

«ΣΤΗ ΜΟΣΧΑ... ΣΤΗ ΜΟΣΧΑ»: ΙΔΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΜΙΑΣ ΠΟΛΗΣ, ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ, ΜΕ ΤΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΘΕΑΤΡΙΚΗΣ ΠΑΡΑΣΤΑΣΗΣ

Ρέντζος Ι.¹, Καζούκας Κ.²

¹Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Παν. Αιγαίου

²2ο Λύκειο Πρέβεζας

Περίληψη

Στην εισήγηση γίνονται προτάσεις διαθεματικού στησίματος μιας θεατρικής παρουσίασης ενός αντικειμένου γεωγραφικής (ή «πολεογραφικής») διδασκαλίας που είναι επικεντρωμένο στη μελέτη μιας μεγάλης πόλης, της Μόσχας, και σε μικρότερο βαθμό μιας άλλης ρωσικής πόλης, του Περμ. Στο κείμενο διαγράφονται οι στόχοι και το περιεχόμενο της δραματοποίησης της πολεογραφικής ύλης ενώ εισάγονται στοιχεία σχετικά με τη γεωγραφία του ρωσικού χώρου καθώς και την πολεοδομία, την αρχιτεκτονική της Μόσχας και τη ζωή της. Η διαθεματικότητα προκύπτει (1) από τη θεατρική διδακτική μορφή και (2) από τις πληροφορίες που θα περιλαμβάνονται στο θεατρικό κείμενο και που εισάγονται εδώ. Ωστόσο η διαθεματικότητα αναδεικνύεται κυρίως ως (1) υπερκείμενος στόχος για τη θετική εικόνα της «σοσιαλιστικής πόλης» της εποχής που περιγράφεται (τέλος δεκαετίας 1950) και (2) ευκαιρία περιγραφής της εικόνας, της μορφής και της θέσης της γυναίκας σε μια σοσιαλιστική κοινωνία.

"TO MOSCOW... TO MOSCOW": AN IDIOGRAPHIC APPROACH OF A CITY IN THE CONTEXT OF THE EDUCATIONAL CROSS-THEMATIC STUDIES, THROUGH A PLAY PERFORMANCE

Rentzos I.¹, Kazoukas K.²

¹Department of Social Anthropology and History, University of the Aegean

²2nd Lyceum, Preveza

Abstract

The text describes a cross-thematic approach for the theatrical presentation of a subject of geographic teaching, which is focused on the study of a big city, Moscow, and to a smaller extent of another Russian city, Perm. The selected elements are introduced relating to the geography of the Russian space, as well as to Moscow's town planning, architecture, and life. The cross-thematic approach is a result (1) of the theatrical form of teaching and the relevant preparation procedures, as well as (2) of the information included in the theatrical text and introduced here. However, the cross-thematic approach reveals itself mainly (1) as a more general objective for the positive image of the "socialist city" during the time period depicted (late 1950's), and (2) as an opportunity to describe the image, the figure, and the status of women in a socialist society.

Λέξεις κλειδιά: Σοσιαλιστική πόλη, γυναικείες σπουδές, Περμ, Μόσχα.

Key words: Socialist city, women studies, Perm, Moscow.

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια εισήχθη στην Ελλάδα η έννοια της διαθεματικότητας της διδασκαλίας (ΦΕΚ, URL1) και από το σχολικό έτος 2006-07 άρχισε να γίνεται χρήση εγχειριδίων που

προωθούν σχετικές διδακτικές πρακτικές με «διαθεματικές δραστηριότητες». Μερικές από αυτές, στη λογοτεχνία, έχουν επίκεντρο τη γεωγραφική πληροφόρηση, την παρατήρηση της πόλης ή έχουν δημιουργικό χαρακτήρα (Καγιαλής κ.ά., 2006). Επίσης έχουν ήδη δει το φως εκπαιδευτικά δρώμενα ή ανέβηκαν θεατρικές παραστάσεις με στόχο την πολυκλαδική, διακλαδική και διαθεματική διδασκαλία/παρουσίαση μερικών αντικειμένων (Κασσέτας, 2003, 2005).

Μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο διαθεματικής/διεπιστημονικής παιδαγωγικής, όπου ο ίδιος ο δάσκαλος ειδικότητας ασκεί το δικαίωμά του για διεύρυνση της (μη ειδικής) κουλτούρας του, η διαδικασία που παρουσιάζεται στην εισήγηση αποσκοπεί στη σύνθεση ενός «φακέλου» ως υλικού που θα τύχει επεξεργασίας από μια συγγραφική-σκηνοθετική ομάδα εργασίας στα πλαίσια πανεπιστημιακού μαθήματος διαθεματικής διδακτικής ή εκπαιδευτικού ανεβάσματος ενός έργου. Το έργο θα έχει ως επίκεντρο τη ρωσική πρωτεύουσα Μόσχα, που εμφανίζεται ως αδιάφορη έως αντιπαθής πόλη μεταξύ των μαθητών-μαθητριών των ελληνικών γυμνασίων/λυκείων, όπως προκύπτει από έρευνά μας (Ρέντζος, Ι., 2006). Με το φάκελο γίνεται προσπάθεια αναζήτησης του υλικού για την «ιδιογραφική» περιγραφή της Μόσχας που επιτυγχάνεται διαμέσου του λόγου των πρωταγωνιστών οι οποίοι ζουν στην πόλη αυτή στο τέλος της δεκαετίας του 1950. Ταυτόχρονα διαγράφονται οι στόχοι και οι φάσεις δραματοποίησης

Η ιδιογραφική προσέγγιση της Μόσχας βασίζεται στο ταξιδιωτικό ημερολόγιο που δημοσίευσε το 1956/57 ο έλληνας δημοσιογράφος Παύλος Παλαιολόγος σαν αποτέλεσμα επιτόπιας δημοσιογραφικής-κοινωνικογεωγραφικής έρευνας και της οποίας κάνουμε –ακριβώς μετά πενήντα χρόνια– μια κριτική παρουσίαση. Υποτίθεται ότι στις θεατρικές σκηνές που θα επινοηθούν θα εισαχθούν καταλλήλως επιλεγμένα στοιχεία σχετικά με την ρωσική γεωγραφία, την πολεοδομία μιας γνωστής/άγνωστης μεγάλης πόλης (της Μόσχας), την πνευματική της ζωή, τα καλλιτεχνικά ρεύματα, την ευρωπαϊκότητά της αλλά και το ημίφως και τη νοσταλγία μιας μικρής ρωσικής επαρχιωτικής πόλης (του Περμ), τις ιδέες για την παραγωγή μιας «σοσιαλιστικής πόλης» και τη ζωή σ' αυτή με έμφαση στις σχέσεις μέσα στην πόλη και στο γυναικείο φύλο.

Ας επισημάνουμε εξ αρχής ότι η προτεινόμενη θεατρογραφία, με αφετηρία το έργο «Τρεις Αδελφές» του Α. Τσέχωφ (2004), επικεντρώνεται στη γυναίκα. Τα πρόσωπα είναι κυρίως γυναίκες: γιαγιά, κόρη, εγγονή και άλλα. Αυτό γίνεται (1) για λόγους που θα αναπτυχθούν κατωτέρω αλλά και (2) με βάση το γεγονός ότι τα κορίτσια εκδηλώνουν μια μαθησιακή ιδιαιτερότητα απέναντι στο μάθημα της γεωγραφίας (Ρέντζος, Ι., όπ.π.) οπότε ένα τέτοιο εκπαιδευτικό υλικό, όπως και παρόμοια (Ρέντζος, Γ., 2004), μπορούν να αποτελέσουν κίνητρο ιδιαίτερης ασχολίας τους με το μάθημα της γεωγραφίας (βλ. μέρος 7).

2. Από τη «διδασκαλία» του θεάτρου στη διαθεματικότητα του ανθρωπογεωγράφου Άντον Τσέχωφ

Η θεατρογραφική συγκρότηση του υλικού που προτείνουμε αποτελεί μια διαθεματική πρόταση.

Είναι βέβαιο ότι το θέατρο, πριν από την έλευση της διαθεματικότητας, δίδασκε και θα διδάσκει. Διδάσκει την πόλη. Με τη διπλή σημασία της έκφρασης αυτής, αφού 1) δασκαλεύει τους κατοίκους των πόλεων στις οποίες αναδύθηκε ή διαδόθηκε η θεατρική τέχνη ενώ 2) πάντα αξιοποιεί τη σκηνική παράσταση της πόλης και την εξωσκηνική αναφορά της. «Ο εχθρός του λαού» του Ερρίκου Ίψεν ζει σε μια μικρή πόλη της Νορβηγίας που τη βλέπουμε ζωντανά στη σκηνή. Όχι βέβαια σαν καρτ-ποστάλ αλλά σαν ανθρώπινη ουσία. Στο έργο προσεγγίζεται η αλήθεια για τη διαχείριση των κοινών. Η μικρή πόλη έχει αναγάγει τα ιαματικά της λουτρά σε επικερδή επιχείρηση. Όμως ο ιατρός Στόκμαν διαπιστώνει ότι το νερό έχει μολυνθεί και προτείνει ανακατασκευή του συστήματος ύδρευσης. Κανείς δεν θέλει να αναλάβει τα έξοδα. Αν όμως η ύδρευση δεν αλλάξει και η αλήθεια διαρρεύσει θα

επακολουθήσει μεγάλη οικονομική ζημιά.

Πόλεις μικρές αλλά και μεγάλες, άλλες επώνυμα και άλλες ανώνυμα, ή γειτονιές και συνοικίες, ανεβαίνουν στη σκηνή και αισθητοποιούν ανθρώπινες καταστάσεις. Μερικοί τίτλοι θεατρικών έργων είναι εύγλωττοι: *Η πόλη* (της Λούλας Αναγνωστάκη), *Η μικρή μας πόλη* (του Θόρντον Ουάλντερ), *Μια ιστορία από το Ιρκούτσκ* (του Αλεξέι Αρμπούζοφ). Σε άλλα έργα η τραγικότητα των πόλεων είναι βαθύτερα κρυμμένη στο κείμενό τους. Πρέπει να ψάξει κανείς για να βρει τις «πόλεις του εμποράκου» του Άρθουρ Μίλλερ και να τις σημασιοδοτήσει (Ρέντζος, Γ., 2006), ενώ ή πόλη στην οποία είναι χωροθετημένη *Η Αυλή των θαυμάτων* του Ιάκωβου Καμπανέλλη είναι ολοφάνερα η ελληνική μεγαλούπολη της σαρωτικής αντιπαροχής.

Είναι χρήσιμο να υπενθυμίσουμε εδώ και μια ενδιαφέρουσα θεατρική δημιουργία στην Αθήνα (performance) με αφητηρία το έργο του αμερικανού πολυεδούμου και συγγραφέα Μάικ Ντέιβις. Ο συγγραφέας αυτός είναι πολύ γνωστός για την κριτική που έχει ασκήσει στη δομή και τη λειτουργία της «αμερικανούπολης» Λος Άντζελες (Davis, 1990· 1998· 2002) και, πρόσφατα, ενέπνευσε την Αλεξάνδρα Παπαγεωργίου και τους συνεργάτες της (Αναστασόπουλος, 2006). Όχι τόσο για να αναπαραστήσουν σε μια ελληνική σκηνή μια μεγάλη ξένη πόλη, αλλά για να υποδείξουν στον έλληνα θεατή ότι πολλά από τα δεινά που επισημαίνει ο Ντέιβις στο «L.A.» έχουν αρκετή ελληνικότητα. Τα συναντούμε και στις δικές μας πόλεις. Και μάλιστα πολλαπλασιάζονται.

Το θέατρο, λοιπόν, και μαζί με αυτό κάθε δημιουργία, όπως ο κινηματογράφος, η λογοτεχνία ή η ζωγραφική, χαρακτηρίζονται από αξεπέραστες δυνατότητες διαθεματικότητας και στοχοθεσίας που υπαγορεύονται από την ανάγκη να ξεδιπλώσουν με τα εκφραστικά μέσα τους την κεντρική δημιουργική ιδέα γύρω από την οποία συσπειρώνεται το έργο. Κατά την έννοια αυτή και εφόσον υπάρχει μια υπερκείμενη παιδαγωγική, ανθρωπιστική ή διαφωτιστική ιδέα, η εκπαιδευτική διαθεματικότητα, όποια και αν είναι τα μέσα της, αντί απλά να ξανοιχτεί προς εγκυκλοπαιδικές και εξωραϊστικές προσθήκες ή ρηχές και ανώφελες οριζόντιες συσχετίσεις μπορεί να υπηρετήσει υψηλόπνοους διαθεματικούς στόχους.

Και μάλιστα είμαστε πολύ κοντά στους διεπιστημονικούς ανθρωπογεωγραφικούς στόχους αφού πράγματι, η επιλογή της τσεχωφικής δημιουργίας ως αφητηρίας μάς προσεγγίζει στη διεπιστημονικότητα του ιατρού Άντον Τσέχωφ. Αυτός ήταν εκείνος που πραγματοποίησε μια σημαντική κοινωνιολογική, ψυχολογική, γεωγραφική και εθνογραφική μελέτη με το μεγάλο ταξίδι που επιχείρησε το 1890 στη Νήσο Σαχαλίνη, για να μελετήσει τις συνθήκες διαβίωσης των καταδίκων του τσαρικού καθεστώτος (Tchékhof, 2001). Μας υπενθύμιζε μάλιστα πως χρειάστηκε να είναι γεωλόγος, μετεωρολόγος και εθνογράφος ταυτόχρονα, αφού, γι' αυτόν, το πρότυπο υπήρχε: «Στον Γκκαίτε, δίπλα στον ποιητή», υποστήριζε «συνυπήρχε αρμονικά και ο φυσιοδίφης» (Laffite, 1957).

3. Από το Περμ της τσαρικής Ρωσίας στη Μέκκα του παγκόσμιου κομμουνισμού: Φυγή προς τη Μόσχα!

Αφητηρία της επεξεργασίας μας αποτελεί, όπως είπαμε, το έργο του Τσέχωφ «Τρεις αδελφές» (1901). Σ' αυτό έχουμε μια δημιουργία που βασίζεται στη «φούγκα» (κυριολεκτικά «φυγή» και μουσικολογικά «ανάπτυξη του θέματος με παραλλαγές» [Πλωρίτη, 2004]), όπου προβάλλεται ένας φαινομενικά χωρικός, γεωγραφικός «στόχος ζωής», δηλαδή η ρωσική πρωτεύουσα που αντιπροσωπεύει ένα χωρικό αντικείμενο επιθυμίας που πρέπει να προσπελαστεί ή, μεταφορικά, ένα ιδανικό που πρέπει να υπηρετηθεί ή να κατακτηθεί. Δια της φυγής προς τη Μόσχα.

Αυτά δραματοποιούνται από ένα συγγραφέα για τον οποίον έχει επισημανθεί ότι η Μόσχα υπήρξε η κατ' εξοχήν θεατρική αναφορά πόλης σε όλο το παγκόσμιο δραματολόγιο όπως ακριβώς υποστηρίζει ο Harai Golomb (1994). Άλλωστε ο θεατής του έργου «Τρεις αδελφές» μπορεί να επισημάνει σε πόσες παραλλαγές ακούει σε αυτό τη φράση «στη Μόσχα!» –που μας προσέφερε και τον τίτλο του θεατρικού σχεδιάσματος– για τη φυγή προς αυτή την πόλη.

Αυτή αντιπαράκειται τόσο στην πρωτεύουσα Αγία Πετρούπολη, όσο και στην μικρή πόλη, όμοια με το Περμ (βλ. κατωτέρω) όπου κατοικούν οι ηρωίδες. «Ποιητική αδεία», στο δικό μας προτεινόμενο σχέδιασμα, ο «διαθεματιστής» εκπαιδευτικός, διδάσκαλος της πόλης, εγκαθιστά τις ηρωίδες του στην πόλη των ονείρων τους, τη Μόσχα, και παρακολουθεί τη ζωή τους μερικές δεκαετίες μετά. Εκπλήρωσαν αλήθεια το όνειρό τους ή μήπως ο στόχος τους ξεφεύγει διαρκώς; Τι, αλήθεια, αναζητούσαν;

Δεν χρειάζεται να υπενθυμίσουμε ότι η έννοια της Μόσχας, επί πολλές δεκαετίες κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, αποτέλεσε και συμβολισμό για το σοσιαλισμό, το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα και τη σοσιαλιστική πόλη. Οι ιδέες αυτές αναμένεται και μπορεί να συμπεριληφθούν σε μια σχετική (όπως αυτή εδώ) θεατρογραφική διαθεματική δοκιμή. Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά την αστική γεωγραφία και τη σοσιαλιστική πόλη, έννοια της οποίας η επεξεργασία έγινε κατά κύριο λόγο στη Ρωσία/Σοβιετική Ένωση (Τσουλουβής, 2003), γνωρίζουμε ότι η ίδια η Μόσχα αποτέλεσε, στα πρώτα χρόνια μετά την Επανάσταση (1917), πεδίο συζητήσεων και αντιπαραθέσεων (καθώς και προτάσεων «αποπολεοδόμησης» και «παρκοποίησης») ώστε να εκφράσει έτσι, αυτή η ίδια η μεγαλούπολη, την έννοια της σοσιαλιστικής πόλης (Κορρ, 1976). Εξάλλου, μπορεί να γίνει αναφορά και στην έννοια της μικρής πόλης με το όπτιμουμ, κατά Ένγκελς, των 20.000 κατοίκων (Σαρηγιάννης, 2003), που στην περίπτωση μας φαίνεται ότι το εκφράζει –σε κάποια ενδιάμεση εποχή– το Περμ.

Με κεντρική χρονολογική αναφορά το τέλος της δεκαετίας του 1950, επιχειρούμε να τεκμηριώσουμε το περιεχόμενο του θεατρικού έργου (ή σωστότερα μερικών εναλλακτικών μονόπρακτων ή μερικών δοκιμαστικών σκηνών) με βάση ένα ελληνικό εκδοτικό τεκμήριο εκείνης της εποχής που με μεγάλη διεισδυτικότητα απογράφει τη ζωή στη ρωσική/σοβιετική πρωτεύουσα, εκεί όπου κατοικούν τώρα οι ηρωίδες μας. Πρόκειται για τις εντυπώσεις που κατέθεσε ο πεπειραμένος δημοσιογράφος Παύλος Παλαιολόγος μετά από ταξίδι στη Μόσχα και άλλες πόλεις (Λένινγκραντ, Στάλινγκραντ/Βόλγκογκραντ, Ρίγα) με τη μορφή δημοσιευμάτων στην πρωινή εφημερίδα Το Βήμα και μια κατοπινή αναδημοσίευσή τους, το 1957 (Παλαιολόγος, 1957).

Ο Παύλος Παλαιολόγος (1895-1984) επισκέφτηκε τη Σοβιετική Ένωση το καλοκαίρι του 1956 ως μέλος μιας εννεαμελούς αποστολής, προσκαλεσμένος μαζί με τον ποιητή Γιάννη Ρίτσο, το φωτογράφο Σπύρο Μελετζή, τους καθηγητές του Α.Π.Θ. Γ. Βάρβογλη (Οργανικής χημείας) και Ν. Εμπειρίκο (Φυσικής, του οποίου οι εκτιμήσεις θα του χρησιμεύουν πολύ για να αναφερθεί στο σοβιετικό επιστημονικό οργανισμό εκείνης της εποχής) καθώς και άλλα αξιόλογα μέλη. Επισκέπτης της χώρας αυτής κατά την πρώτη φάση της μετά τον Στάλιν εποχής και λίγους μήνες μετά το περίφημο 20^ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης (Φεβρουάριος 1956, «αποσταλινοποίηση»), ο «αστός» αυτός διανοούμενος μας προσέφερε ένα σημαντικό έργο.

Χωρίς, προφανώς, να έχει πρόθεση να εκθειάσει τη χώρα και το σύστημά της, όπως το δηλώνει συχνά, ο Παλαιολόγος περνάει όλα τα στοιχεία που παρατηρεί από ένα διπλό κόσκινο. (1) Καταδικάζει την αστήριχτη συστηματική δυσφήμιση που υφίσταται η Σοβιετική Ένωση από τους αστούς αντιπάλους της και (2) ελέγχει τις υπερβολές περί «σοσιαλιστικού παραδείσου» εκ μέρους των θιασωτών αυτού του κοινωνικού προτύπου. Πάντως, ενώ δεν παραλείπει να αποσαφηνίσει τη θέση του ως αστού/φιλέλευθερου διανοούμενου με επιμονή 1) στα ιδεολογικά ζητήματα της «ελευθερίας» και 2) τη δυσαρέσκεια του για τη λειτουργία του «κόμματος», το ισοζύγιο της έκθεσής του παραμένει, για κείνη την εποχή «θετικό». Ας συσχετίσουμε χρονολογικά και μόνο το 24,5% της ελληνικής αριστεράς (ΕΔΑ) στις εκλογές του 1958 καθώς και την απονομή του Βραβείου Νόμπελ, την ίδια εκείνη χρονιά, στον Πάστερνακ για το έργο του «Δόκτωρ Ζιβάγκο». Αυτός ο τελευταίος, παιδί του Περμ, ήταν τόσο κοντινός στα πρόσωπα του έργου μας.

4. Σαν σε παρένθεση: Περμ, η ευρωπαϊκή πύλη της Ρωσίας στην Ασία

Μαζί με τη φυγή/φούγκα, που είπαμε, υπάρχει στο τσεχωφικό έργο και η «αντίστιξη» ως

έκφραση της αναντιστοιχίας επιθυμιών και πράξεων. Το αντίθετο της Μόσχας εκφράζεται στο έργο αυτό με την πόλη που αποτελεί τον τόπο κατοικίας των τριών κοριτσιών. Ποια ήταν αυτή η πόλη που δεν ακούμε ποτέ το όνομά της; Κατά τον ίδιο τον Τσέχωφ, όπως φαίνεται από επιστολή του προς στον Μάξιμ Γκόρκι, θα μπορούσε αυτή να αναπαρασταθεί, με τη μορφή και τη ζωή του Περμ (Frayn, 2004). Επιλογή που δεν θα πρέπει να είναι τυχαία λόγω ίσως και της θέσεώς του Περμ στα ασιατικά όρια της ρωσικής Ευρώπης. Αυτή ακριβώς η επιλογή μπορεί να μας οδηγήσει να συμπεριλάβουμε στη διαθεματική επεξεργασία και την έννοια της «ευρωπαϊκότητας» της Ρωσίας (Ρέντζος & Σπανός, 2004), έννοια που είναι συμπαθής και σε έλληνες διανοούμενους (Γιανναράς, 2004). Όσο για τους γεωγράφους, η διηπειρωτική ταυτότητα της Ρωσίας (Ευρώπη/Ασία) είναι μια απλή γεωπολιτική κατασκευή «δι' εσωτερικήν κυρίως χρήση» (Lévy, 1997).

Είναι ενδιαφέρον να αντιληφθούμε τι ακριβώς αντιπροσωπεύει το Περμ κατά την εποχή που συμπίπτει με τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}, δηλαδή κατά την εποχή κατά την οποία (1901) γράφηκε το θεατρικό έργο «Τρεις αδελφές». Από τον 19^ο αιώνα ήδη το Περμ (URL2, URL3, URL4) είναι εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο με πληθυσμό 20.000 κατοίκων ενώ το 1870 ιδρύεται σ' αυτό μια όπερα και το 1880 ο πληθυσμός της αναφέρεται ίσως με 32.000 κατοίκους. Το Κρατικό Πανεπιστήμιο του Περμ, γνωστό εκπαιδευτικό ίδρυμα της χώρας, επρόκειτο να ιδρυθεί το 1916, ακριβώς ένα χρόνο πριν ξεσπάσει η Οκτωβριανή Επανάσταση, στις 14 Οκτωβρίου 1916. Έκφραση της γεωπολιτικής σημασίας που απέδιδαν οι κεντρικές Αρχές και της προσπάθειας των τοπικών παραγόντων, στο κέντρο μιας περιοχής με υψηλό βιομηχανικό και εξορυκτικό δυναμικό, η ίδρυση του πανεπιστημίου αποδεικνύει ότι η πόλη αποτελούσε στο τέλος του 19^{ου} αιώνα ένα εξαιρετικά αναπτυσσόμενο αστικοβιομηχανικό σύμπλεγμα.

Στους πρόποδες των Ουραλίων και στις όχθες του ποταμού Κάμα, το Περμ είναι η περισσότερη ανατολική πόλη της Ευρωπαϊκής Ρωσίας, δηλαδή μια πόλη που ενώνει την Ευρώπη με την Ασία. Η περιφέρειά της αναφέρεται συνήθως ως Ευρασία. Κατά την περίοδο 1940-1955 η πόλη έχει το όνομα του υψηλόβαθμου σοβιετικού στελέχους και υπουργού Εξωτερικών Μολότωφ, στενού συνεργάτη του Στάλιν και γνωστού από την υπογραφή του «Συμφώνου περί μη επιθέσεως» με τη χιτλερική Γερμανία.

Το Περμ είναι γνωστό από το *πέρμιο*, την τελευταία γεωλογική περίοδο του παλαιοζωικού αιώνα, πριν 290 έως 245 εκατομμύρια χρόνια, κατά την οποία έλαβε χώρα ο σχηματισμός της οροσειράς των Ουραλίων. Ονόματα γνωστά στην ιστορία της τέχνης και της επιστήμης συνδέονται με την πόλη αυτή, όπως ο Σεργκέι Ντιάγκιλεφ (1872-1929) που, με τις καλλιτεχνικές και επιχειρηματικές πρωτοβουλίες του, κατέστησε το συμφωνικό μπαλέτο υψηλή μορφή έκφρασης, ο φυσικός και ηλεκτροτεχνικός Αλεξάντρ Ποπόφ (1859-1905) που θεμελίωσε πρακτικά τη ραδιοφωνία και ο Μπαρίς Πάστερνακ (1890-1960), ποιητής και πεζογράφος καθώς και μεταφραστής υψηλού επιπέδου, γνωστός από το μυθιστόρημά του «Δόκτωρ Ζιβάγκο» που βραβεύτηκε με Νόμπελ την εποχή ακριβώς που πραγματεύεται η μελέτη μας (1958).

Το σημερινό Περμ μολονότι είναι μια από τις μεγαλύτερες πόλεις της Ρωσίας (13^η με 976.116 κατοίκους σε εκτιμήσεις του 2006) βρίσκεται σε φάση συνεχούς μείωσης του πληθυσμού (1.001.653 το 2002 και 1.090.944 το 1989).

5. Η Μοσχοβίτικη πολεογραφία του Παύλου Παλαιολόγου προβλέπει τον Σπούντικ...

Στο ημερολόγιο του ταξιδιού του Παύλου Παλαιολόγου γίνεται ιδιαίτερη προσπάθεια να απογραφούν τα άμεσα στοιχεία διαβίωσης των Σοβιετικών και οι ορατές συνθήκες λειτουργίας της σοβιετικής κοινωνίας. Με ενδιαφέρον κοινωνικού και πολιτισμικού γεωγράφου, ο διαπρεπής εκείνος δημοσιογράφος αποσκοπεί ιδιαίτερα στην απογραφή στοιχείων που ξεφεύγουν από το εγκυκλοπαιδικό και το εντυπωσιακό. Οι παρατηρήσεις του γίνονται εκεί όπου είναι «ο δρόμος, οι άνθρωποι, η έκφραση, η ατμόσφαιρα μέσα στην οποία κινείται ο

κόσμος» (20). Και μάλιστα, καλύτερα και από γεωγράφο, ο Παλαιολόγος περιφέρεται στη Μόσχα «με την περιέργεια του παιδιού» (105).

Βραβευμένος με εθνικό βραβείο ταξιδιωτικών εντυπώσεων, γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη και σπουδασμένος στην Αθήνα και το Παρίσι, ο Παλαιολόγος αμφισβητεί την πολεογραφική σημασία του θεαματικού χαρακτήρα της πόλης και αναρωτιέται αν πόλη «είναι τα αρχιτεκτονήματα, τα παλάτια, τα ιστορικά μνημεία, τα μουσεία, οι ναοί της». Η απάντησή του; «Δεν παθαίνει στο νόημα της Αθήνας ανεβαινοντας στην Ακρόπολη. Στο νόημα θα μπεις όταν κέντρο, ξεμακρύνεις στις γειτονιές, προσμιχθείς με το ανώνυμο πλήθος και γίνεις ένα μαζί του» (25). Ίσως μόνον ο Τσίρκας θα μπορούσε να συμπληρώσει και να βελτιώσει αυτό το περιηγητικό ιδανικό με τις δικές του προτάσεις όταν επισκεπτόταν την Αλεξάνδρεια του Πλουτάρχου και των βαμβακάδων, των λιμενεργατών και των δρόμων που δεν ήξερε που βγάζουν (Τσίρκας, 1985).

Ο Παλαιολόγος λοιπόν φροντίζει να μην είναι τουριστική η περιοδεία του. Δεν δίνει σελίδες «ταξιδιωτικές στις οποίες η λογοτεχνική σύνθεση του κειμένου αποτελεί τη βασική μέριμνα του συντάκτη» (60) τους. «Σταθμοί, αεροδρόμια, πλατείες, λεωφόροι, καταστήματα, μετρό, εργοστάσια, αγορές, εκκλησίες ακόμα» (23) είναι οι χώροι της επιτόπιας πολεογραφικής μελέτης του. Έκανε λοιπόν ο συγγραφέας μας «μελέτη, ανίχνευση, έρευνα, παρατήρηση» (93). Παρατήρηση των ανθρωπολογικών τύπων –«το σοβιετικό άνθρωπο ψάχνω [...]» (105), της ένδυσής τους –«ντύνονται για να μην είναι γυμνοί· το ρούχο δεν είναι μέσο προβολής ή έλξεως, είναι κάλυμμα» (22), των εργαζομένων αντρών –«αξιοπρεπής και περήφανος, αλλά χωρίς αυθάδεια ο σοβιετικός εργάτης» (104), των ρωσίδων και σοβιετικών γυναικών –«υγιείς, ροδαλές, καθαρές, φρέσκες, καλοδεμένες, αγαθές· σπάνια όμως συναρπαστικές» (104). Και ακόμα των στεγαστικών συνθηκών –«του λείπει η άνετη στέγη [του σοβιετικού πολίτη]» (23) καθώς και των καταστημάτων –«βιβλιοπωλεία είναι τα πιο επιβλητικά καταστήματα των σοβιετικών πόλεων» (88) αλλά και των μαγαζιών με τις ατέλειωτες ουρές –τόσο γνωστές από την ιστορία και τη γεωγραφία της σοβιετικής πόλης όσο και το περίφημο Κρατικό Γενικό Κατάστημα (ΓΥΜ, γκουμ), το μεγαλύτερο της μεγαλύτερης χώρας του κόσμου, απέναντι από το Κρεμλίνο. Παρατηρεί άλλωστε, ο Παλαιολόγος, ανάμεσα στα άλλα, και την έλλειψη καφενέδων, καφενείων και καφέ. Ένα που βρίσκει είναι για μη καπνιστές! Από τότε.

Φυσικά δεν διέφυγαν της προσοχής του παρατηρητή μας όλες εκείνες οι παρεμβάσεις στο χώρο της πόλης που κατά κάποιο τρόπο αποτέλεσαν υλική έκφραση των θεσμών της σοβιετικής κοινωνίας στο επίπεδο της σοσιαλιστικής πόλης. Το μοσχοβίτικο μετρό, το Πάρκο Πολιτισμού και Ανάπαυσης Γκόρκι, η Βιβλιοθήκη Λένιν. Τι θαυμασμός, αλήθεια, εκφράζεται στο κείμενο του Παλαιολόγου για το μετρό. Ομολογεί εκεί ο συγγραφέας μας πως για το γιγάντιο συγκρότημα έργων τέχνης, που διακοσμούν τις στοές του μεγάλου αυτού συγκοινωνιακού έργου, έγινε «πιο σοβιετικός από τους σοβιετικούς» (53) με τους επαίρους του. Τι συγκίνηση, ακόμα, εκφράζει για τα πάρκα πολιτισμού –«πάρκα της αγνής χαράς» (41) όπως τα ονομάζει: «Σε συνεπαίρνει το αγαθό, καταλαβαίνεις τη δύναμή του, νιώθεις την ανάγκη ν' ανταλλάξεις αδελφικό ασπασμό με τους ομοίους σου» (22).

Μαζί με τη Βιβλιοθήκη Λένιν, τη «μεγαλύτερη βιβλιοθήκη της Ευρώπης» (52), με ωράριο λειτουργίας 07.00 π.μ. με 11.00 μ.μ., που πάντως είναι μία μόνο από τις δυόμιση χιλιάδες βιβλιοθήκες της Μόσχας, ο Παλαιολόγος περνά ευλαβικά το κατώφλι του Πανεπιστημίου Λομονόσωφ, ιδρυμένο το 1755 από το Μιχαήλ Λομονόσωφ (1711-1765). Ας πούμε, στα πλαίσια της διαθεματικότητας, πως ο Λομονόσωφ είναι ο «πρώτος ρώσος φυσικός», επονομασθείς «πατέρας της σύγχρονης ρωσικής λογοτεχνίας» και μεγάλο καθολικό (universal) πνεύμα της εποχής του που από μόνος του ο άνθρωπος αυτός, κατά τον ρώσο ποιητή Πούσκιν, υπήρξε «το πρώτο ρωσικό πανεπιστήμιο» (Eliseev, 1961). Ο θαυμασμός του Παλαιολόγου για το μοσχοβίτικο πανεπιστήμιο είναι ανυπόκριτος και εξισωτικός: «Οι πόλεις» μας λέγει, «έχουν τα σύμβολά τους. Τον Παρθενώνα εμείς. Το πανεπιστήμιο η Μόσχα» (57).

Ο λόγος γίνεται για το εντυπωσιακό κτίριο που επί πολλά χρόνια ήταν το υψηλότερο της ευρασιατικής ηπείρου (240 μέτρα) και στεγάζει τις θετικές επιστήμες. Τις *σοβιετικές* θετικές επιστήμες που λίγους μήνες μετά την έκδοση του βιβλίου που σχολιάζουμε, στις 4 Οκτωβρίου 1957, θα εξέπλησαν την ανθρωπότητα με τα *μπιπ-μπιπ* του πρώτου γήινου τεχνητού δορυφόρου «Σπούτνικ» τους.

6. Κοιτάζοντας τη Μόσχα από τις κορυφές του σταλινικού επταπυργίου

«Στο ενδιαμέσο μεταξύ πνευματικού και λειτουργικού», κομμάτι λαμπρό της σταλινικής αρχιτεκτονικής, το κτίριο του Πανεπιστημίου Λομονόσωφ, συμβιβάζει επίσης «το δεσποτικό με το λαϊκό» (Nivat, 2002). Για το γνώστη της μοσχοβίτικης αρχιτεκτονικής, επτά παρόμοια με το πανεπιστήμιο κτίρια ενσάρκωσαν πτυχές του πολεοδομικού και αρχιτεκτονικού ονείρου του Ιωσήφ Στάλιν στο τέλος της δεκαετίας του 1940. Τα υπόλοιπα έξι παρόμοια κτίρια, που βρίσκονται διάσπαρτα στον κεντρικό χώρο της ρωσικής πρωτεύουσας, έχουν άλλες χρήσεις. Είναι το υπουργείο Εξωτερικών, ξενοδοχεία όπως το Λενινγκράτσκια και Ουκράινα, καθώς και το «Ψηλό Σπίτι» της Αποβάθρας των Λεβητοποιών (Κατέλνιτσεσκαγια Ναμπερέζναγια). Αυτό πρώτο υψώθηκε θριαμβευτικά προς το μοσχοβίτικο ουρανό και χρησιμεύει ως συγκρότημα 800 διαμερισμάτων-κατοικιών με πρόβλεψη για 3.500 άτομα. Σε ένα τέτοιο διαμέρισμα θα κατοικούν οι ήρωες του έργου μας.

Εύκολα θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως το «Ψηλό Σπίτι» και τα όμοια κτίρια αποτελούν περισσότερο στοιχεία εντυπωσιακής μνημειακής αρχιτεκτονικής –που με υπερβολή αντιπαράτιθενται στους ουρανοξύστες του Νέου Κόσμου– παρά προτάσεις δόμησης της σοσιαλιστικής πόλης. Είναι ωστόσο περίεργο που οι εικόνες αυτών των εντυπωσιακών μοσχοβίτικων κτισμάτων δεν βρήκαν την εκλαΐκευση που άξιζαν κάνοντας το γύρο του κόσμου ως σύμβολο της πόλης, όπως δηλαδή έγινε με τη συστηματική και τυποποιημένη προβολή των εικόνων του Μανχάταν. Ούτε άλλωστε και η διαπλατυσμένη Τβέρσκαγια (Latour, 2002) μετονομασμένη σε «Οδό Γκόρκι», που οδηγούσε στην πόλη Τβερ (που και αυτή είχε μετονομαστεί σε Καλίνιν, που δεν συγχέουμε με το Καλίνινγκραντ/Κένιγκσμπεργκ, την πατρίδα του δικού μας γεωγράφου-παιδαγωγού Εμμ. Καντ), εμφανιζόταν ποτέ.

Όσον αφορά τα μεγάλα κτίρια, ας υπενθυμίσουμε εδώ ότι η γνωστή καταστροφική δράση της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, δηλαδή η αυτοκτονική επίθεση στους διδυμούς πύργους του Κέντρου Παγκοσμίου Εμπορίου στο Μανχάταν, έφερε στην επιφάνεια την –κατά βάθος– ανθρωπολογική συζήτηση σχετικά με τη σύλληψη ψηλών κτιρίων που υποδηλώνουν υπεροχή ενώ βέβαια ικανοποιούν και λειτουργικές «συσσωρευτικές» ανάγκες της καπιταλιστικής οικονομίας. Εξάλλου, το δυσθεώρητο ύψος τους συμπίπτει με τις υψηλές τιμές γης στο κέντρο της καπιταλιστικής πόλης. Τι τους χρειαζόταν τους υπερήφανους πύργους η σοσιαλιστική Μόσχα;

Είναι χαρακτηριστική σχετικά η κατάθεση του William Mitchell, κοσμήτορα της Σχολής Αρχιτεκτονικής και Πολεοδομίας του Τεχνολογικού Ινστιτούτου της Μασαχουσέτης (MIT), που σχολίαζε με τόλμη τις γιγάντιες κτιριακές παρεμβάσεις μιλώντας για «παιδικισμό». Σε σχετικό κείμενό του, πράγματι, ο Mitchell τολμά να αναφερθεί στα μεγάλα παράθυρα που αντικαθιστούν τα τοιχώματα στα ουρητήρια στην κορυφή του ουρανοξύστη πολυτελούς ξενοδοχείου του Χονγκ-Κονγκ ώστε από το ύψος του ουρανοξύστη ο ανακουφίζομενος να θαυμάζει την πόλη (Mitchell, 1998). Η επιτόπια έρευνα που κάναμε στο κτίριο της Κατέλνιτσεσκαγια Ναμπερέζναγια (I.P., Αύγουστος 2003) μας επέτρεψε να υποθέσουμε ότι εκεί δεν υπήρχαν τέτοιες κατασκευαστικές εξυπηρετήσεις.

7. Στοχοθετώντας μια διαθεματική παράσταση με κέντρο την πόλη και τους ανθρώπους της

Κεντρική μας θέση είναι ότι η χαλαρότητα την οποία ενδέχεται να εισαγάγει στο καθιερωμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα (ωράριο) η διαθεματικότητα μπορεί να ισοφαριστεί

μόνο με μια υπερκείμενη στοχοθεσία που υπερβαίνει τα επιμέρους πολυκλαδικά («πολεογνωστικά») στοιχεία (π.χ. πολεοδομία, αρχιτεκτονική, τοπική ιστορία) και προσφέρει κάτι περισσότερο. Προκύπτει έτσι μεγάλο κέρδος. Στην περίπτωση της μελέτης της πόλης, εκτός από κάποιους επιμέρους γνωστικούς στόχους, για τους οποίους δεν θα χρειαζόταν η διαθεματική παρέμβαση, υψηλότεροι συναισθηματικοί στόχοι (Bloom & Krathwohl, 1991) σχετικοί με τη λειτουργία της πόλης (δηλαδή, εν τέλει, της κοινωνίας) μπορούν να υπηρετηθούν καλύτερα με τη διαθεματικότητα. Η διαθεματικότητα στην πόλη μπορεί να αναγάγει το γνωστικό sightseeing σε υψηλόπνοο μάθημα.

Χρειάζεται εδώ να αναφερθούμε στις έρευνες του Ρόμπερτ Λιβάν (Levine, 2003) σε πολλές πόλεις (στις οποίες δεν συμπεριλαμβάνεται ούτε η Μόσχα ούτε η Αθήνα) που πειραματίστηκε αναζητώντας τις «καλές» και τις «κακές» πόλεις του κόσμου. Οι παρατηρήσεις που έκανε ο ερευνητής μας βασίστηκαν στις αντιδράσεις του διερχόμενου κοινού (1) μπροστά σε ένα (δήθεν) αφηρημένο διαβάτη που του πέφτει ένα μολύβι, (2) σε ένα (δήθεν) καταγματιά με πόδι στο γύψο που του πέφτουν κάτι έντυπα και (3) μπροστά σε έναν (δήθεν) τυφλό που ετοιμάζεται να περάσει μια διάβαση. Οι κάτοικοι των διαφόρων πόλεων αντέδρασαν κατά ποικίλους τρόπους ανάλογα με τον πληθυσμό, την πυκνότητα πληθυσμού και το κατά κεφαλή εισόδημα των χωρών. Οι πλουσιότερες, μεγαλύτερες και πυκνότερες πόλεις φάνηκαν λιγότερο ευγενικές, αλλά σε κάθε πόλη/κουλούρα το άτομο που θα τύγχανε στατιστικά μεγαλύτερης βοήθειας (ο τυφλός, ο καταγματίας ή ο υγιής αλλά αφηρημένος) διέφερε. Τι γίνεται αλήθεια στη «σοσιαλιστική πόλη»; Και αν μάλιστα ο ανήμπορος είναι «ξένος»;

Τέτοια στοιχεία δεν μπορέσαμε, φυσικά, να αντλήσουμε από το κείμενο του Παλαιολόγου. Γενικότερα, σε σχέση με την περιγραφή της πόλης όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από τον απλό άνθρωπο ως κάτοικο του αστικού χώρου, ως κοινότυπο χρήστη του και ως αποδέκτη της ομορφιάς και της ασχήμιας του ή του καλού και του κακού, οι τοποθετήσεις του Παλαιολόγου είναι μάλλον λιγιστές. (Φυσικά δεν ξεχνάμε τον ενθουσιασμό του και το δοξαστικό του ξέσπασμα στο Πάρκο Γκόρκι). Όπως συνήθως γίνεται σε κείμενα περιγραφής της ζωής των πόλεων, δεν καταγράφονται παρατηρήσεις για τη σχέση με τον εγγύς και τον «πλησίον» της πόλης, τη βατότητα των πεζοδρομίων και την κατάσταση τους, τη προσβασιμότητα/πρόσβαση στην πόλη εκ μέρους των αναπήρων, τις εικονογραφικές και κειμενογραφικές καλύψεις των επιφανειών της πόλης, την καθαριότητα των δημόσιων χώρων, τη δημόσια εικαστική τέχνη (που εκθειάζει επώνυμους άντρες πάντα) και την αναπαράσταση της (συνήθως ημίγυμνης και πάντα ανώνυμης) γυναίκας, την οδωνυμία, τη θέα/θέαση των αρχιτεκτονημάτων ή το σύνθετο ζήτημα κατά πόσο η πόλη που περιγράφεται είναι όμορφη.

Στην παρούσα κατάσταση της ελληνικής πόλης, κυρίως της μεγάλης πόλης, η στοχοθεσία μιας θεατρικής διδακτικής παρέμβασης πρέπει να βασιστεί και σε τέτοια στοιχεία ευαισθητοποίησης απέναντι στον ανοιχτό δημόσιο χώρο. Θα σταθούμε λίγο εδώ σε ένα από τα ζητήματα αυτά που σχετίζεται με την παρουσία της γυναίκας σε μια σοσιαλιστική πόλη (στο βαθμό που αυτή αποτελεί πιστή εικόνα της κοινωνίας). Κάτι τέτοιο δεν είναι άσχετο με το θέμα μας αφού, όπως είναι γνωστό, το «γυναικείο ζήτημα» αποτέλεσε ειδικό αντικείμενο στη θεωρία του σοσιαλισμού (Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν, 1987⁶: Marx-Aveling & Aveling, 1986). Εξάλλου, ο Έλληνας/η ελληνίδα παιδαγωγός και γεωγράφος στο βαθμό που «επιζητεί να αλλάξει τις ανισότητες φύλου (gender inequalities) τόσο στην ανθρωπότητα όσο στο γεωγραφικό κλάδο» (Blunt & Wills, 2000) είναι ευαίσθητος/ευαίσθητη απέναντι στη θλιβερή ελληνική ανθρωπογεωγραφία της σωματεμπορίας που έχει ως θύματά της πολλές χιλιάδες γυναικών, όπως Ρωσίδες και Ουκρανές (URL5, URL6), που προέχονται από την ηττημένη στον ψυχρό πόλεμο Σοβιετική Ένωση. Έδειχνε η κοινωνία αυτή ότι ήταν ευάλωτη σε μια τέτοια «ηθική» καταστροφή; Μήπως τα σοσιαλιστικά ιδεώδη «προάγουν» την ελευθεριότητα; Ποια ήταν η θέση του Παλαιολόγου;

Η Ρωσίδα, ως παρουσία και εμφάνιση, κίνηση και δράση, σε όλες της ποικίλες μορφές της γυναίκας στο σύγχρονο πολιτισμικό περιβάλλον, γίνεται αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής,

κριτικής προσέγγισης και συγκριτικής προτυποποίησης εκ μέρους του Παλαιολόγου –«πόσες φορές δεν προχωρούσαμε σε συγκρίσεις με τα "καθ' ημάς" και δεν ευχηθήκαμε ανάλογη απλότητα να επικρατήσει και στις δικές μας εμφανίσεις» (22)...

Τη γυναίκα τη συναντά ο Παλαιολόγος ως εργαζόμενη της πόλης –«με το βιβλίο βρίσκουμε την κοπέλα του ασανσέρ» (88), με ανώτερα καθήκοντα –«ο ιδανικός τύπος της εξελιγμένης γυναίκας, [έ]τσι όπως τον οραματιστήκαμε, τον βλέπουμε στη Μόσχα» (130), ως μπάμπουσκα (γιαγιά), φωνή της παραδόσεως –«μέγιστη προσωπικότητα στο σοβιετικό κόσμο» (67), ως μητέρα –«θα χρειαζόταν ειδική αποστολή στη Σοβιετική Ένωση με αποκλειστικό σκοπό την παρακολούθηση της μέριμνας για το παιδί» (65).

Τη βλέπει επίσης ο συγγραφέας μας ως νοικοκυρά, σύντροφο ζωής και μάλιστα χαριτωμένο κοριτσιότικο πρόσωπο με «μάτια που χαμηλώνουν στην ανδρική αυθάδεια» (112). «Καμιά προκλητικότητα, καμιά εκκεντρικότητα» (113) στην εμφάνιση και τη συμπεριφορά των Ρωσίδων, μας λέγει. Κύριο χαρακτηριστικό της σοβιετικής γυναίκας, η απλότητά της (114). Η διαδρομή της ρωσίδας γυναίκας φαίνεται πως είναι κοινωνικά (μικροαστικά;) φυσιολογική στα μάτια του Παλαιολόγου: «Η γνωριμία, τα φλερτ, το ειδύλλιο, ο γάμος. Σπάνια η διαφθορά [...Α]ν υπήρχε ξετσιπωσιά, κατά ένα τρόπο, θα υπέπιπε στην αντίληψή μας» (113). Είναι πιθανότατο λοιπόν πως δεν ήταν οι σοσιαλιστικοί θεσμοί εκείνοι που προετοίμαζαν το εμπόριο λευκής σαρκός αλλά οι νομοθεσίες πολλών δυτικών και επισήμως χριστιανικών χωρών, όπως και η Ελλάδα, που υποθάλλουν την πορνεία.

*Πιστεύουμε ότι τα στοιχεία που θίγονται ως ιδέες, συλλέγονται ως πραγματολογικό υλικό και προβάλλονται ως βιβλιογραφία στην παρούσα εργασία συγκροτούν μια πλήρη εικόνα για την προσέγγιση της διαθεματικής μας πρότασης-δοκιμής και συμβάλλουν στη θεμελίωση της «πολεογραφικής» διδασκαλίας.

Βιβλιογραφία

- Αναστασόπουλος, Δ., 2006: Για την κοινωνία του φόβου, Ελευθεροτυπία, 11 Μαΐου 2006, 35.
- Γιανναράς, Χ., 2004: «Βέτο» ευρωπαϊκής αυτοάμυνας, Η Καθημερινή, 17 Οκτωβρίου 2004.
- Καγιαλής, Π., Χ. Ντουσιά και Θ. Μέντη, 2006: Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Γ' Γυμνασίου, ΟΕΔΒ, 40, 89, 119, 160.
- Κασσέτας, Α., 2003: «Εξομολογήσεις του Σιδήρου» σε γλώσσα διαθεματικότητας, Video του δημιουργού από εκτέλεση στον Πολυχώρο Booze, Αθήνα.
- Κασσέτας, Α., 2005: Η Ποίηση στο εδώλιο, μαζί και η Σελήνη, Video του δημιουργού από ανέβασμα στο Ευγενίδειο Ίδρυμα, Αθήνα.
- Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν, 1987: Για το γυναικείο ζήτημα, Σύγχρονη Εποχή, 1987
- Παλαιολόγος, Π., 1957: Η Ρωσία όπως την είδα, Εκδοτικών Ινστιτούτων Αθηνών, Αθήνα.
- Πλωρίτης, Μ., 2004: Η «φούγκα» των Τριών Αδελφών, Θέατρο Κάτια Δανδουλάκη, Τρεις Αδελφές, Πρόγραμμα, 2004-2005, 21.
- Ρέντζος, Γ., 2004: Μια έγκυος «ελευθερία» στο δημόσιο χώρο: ένα πείραμα πολιτισμικής γεωγραφίας στην πόλη του Λουξεμβούργου, 7ο Πανελλήνιο Γεωγραφικό Συνέδριο της Ελληνικής Γεωγραφικής Εταιρείας, Τόμος ΙΙ, Πανεπιστήμιο του Αιγαίου, Μυτιλήνη 2004.
- Ρέντζος, Γ., 2006: Ανθρωπογεωγραφίες της πόλης, Εκδ. Τυπωθείτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Ρέντζος, Ι. & Κ. Σπανός, 2004: Η γεωγραφική και γεωπολιτική αντίληψη της Τουρκίας, της Ρωσίας και της Ευρώπης που έχουν οι μαθητές και οι μαθήτριες του γυμνασίου και του λυκείου: αποτελέσματα από δυο πανελλήνιες έρευνες, 7ο Πανελλήνιο Γεωγραφικό

Συνέδριο της Ελληνικής Γεωγραφικής Εταιρείας, Πρακτικά, Τόμος ΙΙ, Πανεπιστήμιο του Αιγαίου, Μυτιλήνη, 2004.

Ρέντζος, Ι., 2006: Επιδόσεις των αγοριών και των κοριτσιών του γυμνασίου / λυκείου σε γεωγραφικές δοκιμασίες γνώσεων, εκτιμήσεων και προτιμήσεων: Στοιχεία από μια πανελλήνια έρευνα, Σύγχρονη Εκπαίδευση, 146, 154-162.

Σαρηγιάννης, Γ.Μ., 2003: Οι κλασικοί του Μαρξισμού για την έννοια και τον ρόλο της πόλης, Συνέδριο «Μετασχηματισμοί της Ελληνικής Πόλης - σοσιαλιστική θεωρία, προοπτικές και καθημερινή πράξη», Αθήνα, 9-10-11 Μαΐου 2003, Πρακτικά σε CD-Rom, 52-57.

Τσέχωφ, Α., 2004: Οι Τρεις Αδελφές, Μετάφραση Ερρίκος Μπελιές, Κέδρος.

Τσίρκας, Σ., 1985: [Ακυβέρνητες πολιτείες] Η νυχτερίδα, Κέδρος, 19η έκδ., 14.

Τσουλουβής, Λ. 2003: Αστικοποίηση, το δίκτυο οικισμών και παράγοντες διαμόρφωσης της διάρθρωσης της πόλης στις χώρες της κεντρικο-ανατολικής Ευρώπης: ομοιότητες και διαφορές με τη δυτική και την ελληνική πόλη, Συνέδριο «Μετασχηματισμοί της Ελληνικής Πόλης - σοσιαλιστική θεωρία, προοπτικές και καθημερινή πράξη», Αθήνα, 9-10-11 Μαΐου 2003, Πρακτικά σε CD-Rom, 352-366.

ΦΕΚ: 1366, τ. Β' 18-10-2001 / 1373, τ. Β', 18-10-2001 / 1374, τ. Β', 18-10-2001 / 1375, τ. Β', 18-10-2001 / 1375, τ. Β', 18-10-2001 / 1376, τ. Β', 18-10-2001 και ΦΕΚ 303 & 304, τ. Β', 13-3-2003 / 1196, τ. Β', 26-8-2003.

Bloom, B. S. & D. R. Krathwohl, 1991: Ταξινομία διδακτικών στόχων, Τόμος Β', Συναισθηματικός τομέας, [Μτφ. Α. Λαμπράκη – Παγανού], Εκδόσεις Κώδικας.

Blunt, A., J. Wills, Dissident Geographies, Prentice Hall, 2000, σελ. 91.

Davis, M., 1990: City of Quartz, Pimlico.

Davis, M., 1998: Ecology of Fear, Picador.

Davis, M., 2002: Dead Cities, The New Press.

Eliseev, 1961: Елисеев, А., И. Литинцкий, М.В. Ломоносов – Первый русский физик, ФМ, Москва, 1961, 3.

Frayn, M., 2004: Για τις Τρεις Αδελφές, Θέατρο Κάτια Δανδουλάκη, Τρεις Αδελφές, Πρόγραμμα, 2004-2005, 15.

Golomb, H., 1994: В МОСКВУ! [To Moscow!] On Moscow's Role in Controlling Performance and Audience Response in Chekhov's: The Seagull and Three Sisters., 12th Congress of the International Federation for Theatre Research, Moscow, June 1994. [B МОСКВУ: Διαβάζεται βμασκβού].

Kopp, A., 1976: Πόλη και επανάσταση, Εκδ. Νέα Σύνορα – Λιβάνης.

Laffite, S., 1957: Tchekhov par lui-meme, Ecrivains de toujours/Seuil, 1957, 62, 72-74.

Latour, Alessandra [Editor], 2002: Birth of a Metropolis, Moscow 1930 - 1955, XXI BEK, 2002.

Levine, R., 2003: The Kindness of Strangers, American Scientist, Vol. 91, 3, 226-233.

Lévy, J., 1997: Europe, Une géographie, Hachette, 18-27.

Marx-Aveling, E. & E. Aveling, 1986: The Woman Question, Verlag für dieFrau, Leipzig.

Mitchell, W., 1998: Les gratte-ciel sont-ils encore nécessaires ?, Pour la science, 244,

1998, 69.

Nivat, A., 2002: La maison haute, Fayard, 13.

Tchékhof, A., 2001: L'Île de Sakhaline, Folio, 2001.

URL1 <http://www.pi-schools.gr/programs/depps> όπου το Διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών (ΔΕΠΠΣ) και τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών (Α.Π.Σ.) υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

URL2 http://www.psu.ru/general/history_e.html

URL3 <http://www.psu.ru/index.html>

URL4 <http://www.uraltourism.com/perm.php>

URL5 <http://politikokafeneio.com/somatorporoi/diki22904.htm>

URL6 <http://www.stoptrafficking.org/TRAFFICKING%20GREECE%202002%20FINAL%20B.pdf>